

Філософсько-правова думка періоду буржуазних революцій

ЛьвДУВС. Кафедра загально-правових дисциплін
Інституту права

к.ю.н., доцент Шишко В.В.

к.ю.н., доцент Тополевський Р.Б.

2021

ПЛАН:

Філософсько-правова
думка в Голландії

Філософсько-правова
думка Англії

Філософсько-правова думка
Франції

Філософсько-правова думка в Голландії

- Голландія — перша країна в Європі, де в ході тривалої національно-визвольної боротьби проти панування феодално-монархічної Іспанії (друга половина XVI — початок XVII в.) до влади прийшла буржуазія і була встановлена буржуазна республіка

- Філософське життя молоді буржуазної республіки, оточеної європейськими феодальними монархіями (аж до перемоги буржуазної революції в Англії в другій половині XVII в.), протікало під знаком **боротьби між прихильниками двох основних партій — республіканської (буржуазної орієнтації) і оранжистської (прихильників правління Оранського дому, представники якого в спадщину обіймали посаду глави держави).**

- В центрі уваги всієї прогресивної європейської філософської і філософсько-правової думки розглянутої епохи була **боротьба проти теології, релігійної догматики і духовного диктату церкви, розробка нових, раціональних і світських поглядів на світ.**

- Видатний внесок у розробку ранньобуржуазної філософсько-правової ідеології внесли голландські мислителі **Гуго Гроцій** і **Барух Спіноза**.

- Для них були характерні:
- – звернення до ідей природного права і договірного походження держави й обґрунтування в процесі їхньої раціоналістичної інтерпретації власне кажучи нових буржуазних філософсько-правових концепцій.
- – критика середньовічних релігійно-схоластичних догм, боротьба проти теологічних уявлень про природу, людину, суспільство, державу і право.

Гуго Гроцій (1583—1645)

- видатний голландський юрист і філософський мислитель, **один із засновників ранньобуржуазного вчення про державу і право, раціоналістичної доктрини природного і міжнародного права Нового часу.**

- Згідно з Гроцієм, предмет юриспруденції — це питання права і справедливості, а предмет політичної науки — доцільність і користь.

- Він відзначав, що у юриспруденції варто розрізняти “природну, незмінну частину” і “те, що має своїм джерелом волю” (державні закони, божественне право, право народів): продовжив античний
- розподіл права на природне і волевстановлене.

- **Природне право: до нього відносяться як стримування від чужого майна, так і повернення отриманої чужої речі і відшкодування витягнутої з неї вигоди, обов'язок дотримання обіцянок, відшкодування шкоди, заподіяної з нашої вини, а також відплата людям заслуженого покарання.**
- **Природне право “настільки непорушне, що не може бути змінено навіть самим Богом”.**

- **Походження держави і внутрішньодержавного права (законів) є логічно неминучим наслідком буття природного права.**

- **Держава, за Гроцієм, — є союзом вільних людей, що об'єдналися заради дотримання права і загальної користі”.**

- **Додержавна** стадія життя людей характеризується Гроцієм як “природний стан”. У цьому стані була відсутня приватна власність, люди перебували в “великій простоті”, знаходилися між собою “у деякій надзвичайній взаємній приязні” і користалися “спільністю майна”.

- Поступово люди стали займатися різними мистецтвами і ремеслами, вести більш вишуканий спосіб життя, з'явилися і розвилися людські пороки, відбувся перехід від первісної спільності майна до розподілу спершу рухомих, а потім і нерухомих речей. У відносинах між людьми ослабнули справедливість і взаємна приязнь, "унаслідок чого ні в праці, ні в споживанні не збереглося належної рівності". У процесі такого розвитку з'явилася приватна власність, "люди об'єдналися в державу.

- За своїм соціальним змістом держава в трактуванні Гроція виступає як **угода більшості проти меншості, як союз слабких і пригноблених проти сильних і могутніх.**

- Сутність верховної влади складається, по Гроцію, у тому, що це — влада, дії якої не підлеглі ніякій іншій владі і не можуть бути скасовані на розсуд чужої влади. Під верховною владою, таким чином, мається на увазі **суверенна влада**. Суверенітет, отже, складає головну ознаку держави взагалі.

- Спеціальну увагу Гроцій приділяє питанню про **право підданих протистояти верховній**. При цьому праву підданих на опір владі він протиставляє "закон про неспротив", відступ від якого припустимий лише у випадку крайньої необхідності і за умови, якщо збройний опір підданих насильству керівних осіб не заподіє великого потрясіння державі чи не призведе до загибелі багатьох невинних.

- Філософсько-правове вчення Гроція як у внутрішньодержавних, так і в міжнародних відносинах націлено на утвердження правових основ і **досягнення миру.**

- Війна, згідно з Гроцієм, не суперечить природному праву. Не заборонена війна також божественними законами і правом народів. Але це зовсім не означає, що усі війни справедливі. Розрізняючи війни справедливі і несправедливі. До **справедливих** він, зокрема, відносив війни оборонні, війни для збереження цілісності держави, захисту майна.

- **Несправедливі війни** (війни загарбницькі, війни з метою заволодіння чужим майном, покорення інших народів) Гроцію належать слова: мир є “кінцевою метою війни”.

- **ВИСНОВОК**

- З-за величезного внеску Гроція в розробку нової доктрини міжнародного права назвали "батьком міжнародного права".
- Істотний вплив на подальший розвиток філософсько-правової думки і формування теоретичних основ нового світського "юридичного світогляду" зробило вчення Гроція про природне і внутрішньодержавне право, про договірне походження держави і волевстановлених форм права.

- Новий раціоналістичний підхід до проблем суспільства, держави і права одержав свій подальший розвиток у творчості великого голландського філософа і філософського мислителя **Баруха (Бенедикта) Спінози (1632—1677)**.

- **Закони природи** він характеризував як **осягненні людським розумом**, а не дані в божественному одкровенні. Людина— це частка природи і на неї, як і на всю іншу природу, поширюються всі природні закономірності і необхідності.

- **Природне право забороняє тільки те, чого ніхто не бажає і чого ніхто не може.** По природі і по природному праву люди — вороги, і їхні природно-правові взаємини в оцінці Спінози збігаються з гоббсівським трактуванням “війни всіх проти всіх” у природному стані, де “людина людині – вовк”.

- У природному стані, згідно зі Спінозою, усі люди й інші природні істоти рівні в тому змісті, що усі вони **мають рівне право на всіх по своїй сваволі і бажанню**, хоча реальний обсяг цих природних прав залежить від розміру фактичної сили індивидів (розумової і фізичної).

- У цій постійній боротьбі окремих сил “вищий закон природи” полягає в **прагненні кожного до самозбереження**, до того, щоб “залишитися у своєму стані, не зважаючи ні на кого іншого, а тільки на себе”.

- Однак у природному стані, де відсутнє будь-яке загальне для всіх право, самозбереження людей, не може бути забезпечене. Разом з тим сама природа і природна необхідність показують і диктують людям спосіб і шлях виходу з природного стану і переходу за допомогою **загального договору** до громадянського стану, суспільства і держави.

- **Відмітна ознака держави — наявність верховної влади. Під верховною владою він мав на увазі суверенітет держави.**

- **Важлива особливість спінозівської договірної теорії держави полягає в тому, що “природне право кожного у громадянському стані не припиняється”,** оскільки як у природному, так і в громадянському станах людина діє за законами своєї природи, виходячи зі своєї користі, скеровується страхом чи надією. **В громадянському стані є встановлене договором вище (суверенне) природне право держави,** тобто тут з'являється загальне для всіх право і загальний уклад, загальний гарант і захисник безпеки, і всі бояться того ж самого— верховної влади.

- Тільки **Верховна влада** має право вирішувати, що є добро і що зло, що добре, що погано, що справедливо, що несправедливо, що варто робити і від чого слід утримуватися кожному окремо і всім разом.

- Верховна влада, відповідно до Спінози, “не зв'язується ніяким законом, але усі повинні їй в усьому коритися”; усі “зобов'язані безумовно виконувати всі накази верховної влади, хоча б вона веліла виконувати найбільшу безглуздість”.

- Післядоговірне право громадянина, іменоване Спінозою **“приватним цивільним правом”**, він характеризує як **“свободу кожного зберігати себе у своєму стані, обумовленому указами верховної влади. Здійснення ж громадянином всіх інших (не дозволених державою) природних прав являє собою злочин.**

- При порушенні державною владою умов договору Спіноза визнає природне право народу на повстання.

- Спіноза виділяє три форми держави (верховної влади) — монархію, аристократію і демократію, симпатії надає демократії.

- При висвітленні проблем **міждержавних відносин** Спіноза відзначає, що держави у своїх взаєминах знаходяться в природному стані і “дві держави — по природі вороги”. **Держава може як укласти союз, так і з повним правом порушити його, якщо це диктується користю держави в умовах, що змінилися.**

- **ВИСНОВОК**

- В історію філософської і правової думки Спіноза увійшов як прогресивний мислитель-гуманіст, критик теологічних філософсько-правових ідей, один із творців світської доктрини держави і права.

2. Філософсько-правова думка Англії

- Англійська буржуазна революція XVII в. завдала нищівного удару по феодалізму і відкрила простір для швидкого росту капіталістичних відносин в одній з ведучих країн Західної Європи. Вона мала незрівнянно більш широкий резонанс, ніж минула за кілька десятиліть до неї нідерландська (голландська) революція.

- Англійська революція мала ряд особливостей. Її очолила **міська буржуазія, яка виступала в тісному союзі з середнім і дрібним дворянством, що зуміло пристосуватися до розвитку капіталізму.** Революційний табір склали також селянство, міська дрібна буржуазія. **Захисниками феодально-абсолютистського ладу, що зжив себе, були старе дворянство і пануюча верхівка англіканської церкви.**
- Кожна із суспільних груп, що приймали участь у революції, виставила свої філософські програми й обґрунтувала їх відповідними теоретичними викладеннями. **Загальним в них була релігія.** Ідеологи обох таборів оперували біблійними текстами, обвинувачуючи своїх ворогів у відступництві від "істинного Бога".

- Інтереси правого крила **англійської буржуазії** (багатого купецтва і банкірів Лондона, частини обуржуазненого дворянства, що примкнула до них) представляла релігійно-філософська партія **пресвітеріан**. Позиції середньої буржуазії і середнього і мілкового захищала партія **індепендентів** ("незалежних"). Філософською партією дрібнобуржуазних міських прошарків були **левелери** ("зрівнювачі"). З руху левеллерів виділилися **діггери** ("копальники"); вони утворили лівий фланг революційної демократії і відстоювали інтереси сільської бідноти, міських низів.

- **Супротивники революції**

поєднували віру в непорушність феодальних порядків з відданістю королівському абсолютизму. Ними були узяті на озброєння концепція божественної природи монархічної влади, теорія патріархального виникнення і суті держави.

- ***Концепція божественної природи монархічної влади:*** монархи одержують свою владу від бога; ніхто з людей не сміє неї обмежувати і руйнувати.

- ***Теорія патріархального походження держави:*** влада королів веде свій початок безпосередньо від прабатька роду людського— Адама. Походячи (через Адама) від бога, монархічна влада взагалі не підлегла людським законам.

- Одними з найпоширеніших і впливових минулого в ту пору були ідеї індепендентів. Головні релігійно-філософські гасла індепендентів були такі: **повна незалежність і самоврядування для кожної громади віруючих, ліквідація централізованої і підлеглої диктату держави (короля) англіканської церкви, ніякої іншої влади в справах совісті, крім "влади Бога", абсолютна віротерпимість, свобода совісті** і т. п. Власне філософські вимоги індепендентів відрізнялися помірністю. Вони готові були задовольнятися встановленням конституційної монархії.

- **Левеллери.** Наріжний камінь платформи левеллерів— **принцип первинності, верховенства і суверенності влади народу.** Вони ще і збагатили цей принцип положенням про **невідчужуваність народного суверенітету.**

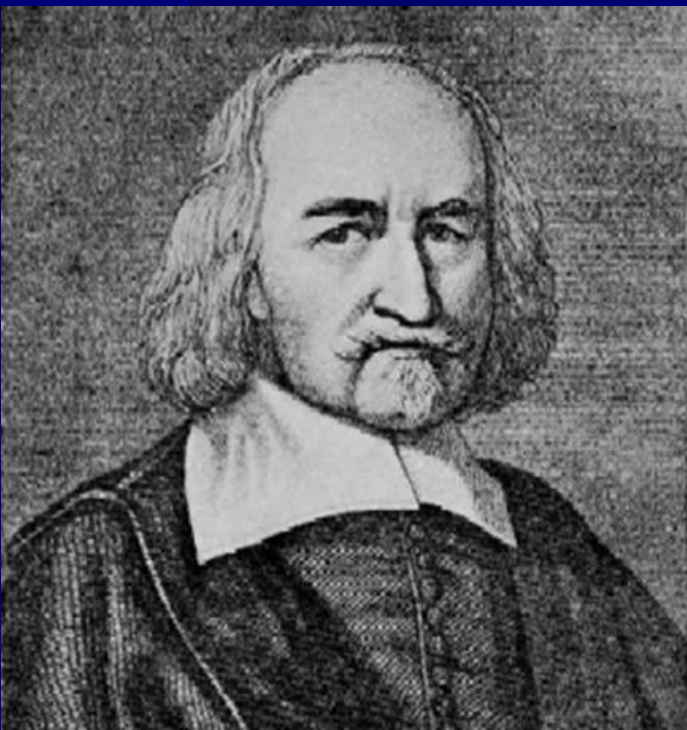
- Аналогічним чином вирішувалось левеллерами питання **про права і свободи індивіда**. Принаймні свобода особи і право власності, свобода совісті і друку, свобода промислової і торгової діяльності, рівність усіх перед законом і судом проголошувалися природженими і невід'ємними. **Їхній ідеал — республіка**, у якій регулярно і демократичним шляхом проводяться вибори в однопалатний парламент, який переобирається через порівняно короткі проміжки часу і контролюється народом.

- Новаторською була їх теза про **уникнення зосередження всіх публічно-владних повноважень в одних руках**, навіть якщо це будуть руки законодавців.
- Левеллери пропонували **відокремити суд від адміністрації, а всіх посадових осіб зробити підзвітними парламенту**. Вони були, крім того, одними з перших, хто виступив за **відділення релігії і церкви від держави**.

- **Діггери:** Дж. Уінстенлі продовжив і істотно обновив традицію, що йде від Т. Мора. Він розробив **проект конституції такої республіки**, що повинна була б ґрунтуватися на відносинах **загальної, колективної власності (насамперед загальної власності на землю)**. З подібного роду проектом в англійській революції не виступав більше ніхто.

Томас Гоббс (1588—1679).

- В основу своєї теорії держави і права Т. Гоббс кладе визначене уявлення про природу індивіда. Він вважає, що споконвічно всі люди створені рівними у відношенні фізичних і розумових здібностей і кожний з них має однакове з іншими “право на все”. Однак людина – істота глибока егоїстична, жадібна, боязлива. Оточують її лише заздрісники, суперники, вороги. “Людина людині — вовк”. Звідси фатальна неминучість у суспільстві “війни всіх проти всіх”. Мати “право на все” в умовах такої війни— значить фактично не мати ніякого права ні на що. Це положення Т. Гоббс називає “природним станом роду людського”. **Страх смерті й інстинкт самозбереження** спонукають індивідів знаходити вихід з настільки важкого природного стану.

- Люди діють за **природними законами**. Головний, самий фундаментальний природний закон говорить: **необхідно прагнути до миру**. Все інше повинно використовуватися лише як засоби досягнення миру. Найважливішим серед них є **відмовлення кожного від своїх прав у тій мірі, у якій цього вимагають інтереси миру і самозахисту** (другий природний закон). Відмовлення від права відбувається здебільшого перенесенням його за договором на визначену особу чи на деяку групу осіб. З другого природного закону випливає третій: **люди зобов'язані виконувати укладені ними угоди**; в іншому випадку останні не будуть мати ніякого значення. У третьому природному законі міститься джерело і початок справедливості.

- Крім зазначених трьох, є ще 16 природних (незмінних і вічних) законів. Усі вони резюмуються в одному загальному правилі: **не роби іншому того, чого б ти не бажав, щоб було зроблено стосовно тебе.**

- Абсолютна влада держави — от, на думку Т. Гоббса, гарант миру і реалізації природних законів. Вона примушує індивіда виконувати їх, видаючи громадянські закони.
- Держава засновується людьми для того, щоб з її допомогою покінчити з “війною всіх проти всіх”, позбутися від страху незахищеності і постійної погрози насильницької смерті.

- Уклавши один раз суспільний договір і перейшовши в громадянський стан, **індивіди втрачають можливість змінити обрану форму правління, вивільнитися з-під дії верховної влади. Їм забороняється протестувати проти рішень суверена, засуджувати його акції і т.п. Прерогативи ж суверена відносно підданих надзвичайно великі. Він ніяким договором зі своїм народом не зв'язаний і тому відповідальності перед ним у принципі не несе.**

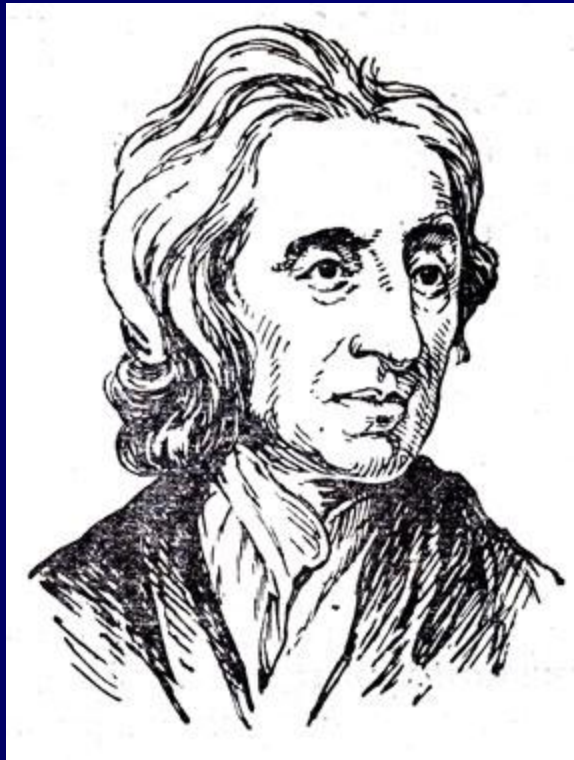

- Цілком підкоряючи індивіда абсолютній владі держави, Т. Гоббс проте залишає йому можливість стати проти волі суверена. Ця можливість — **право на повстання**. Вона відкривається лише тоді, коли суверен, усупереч природним законам, зобов'язує індивіда убивати чи калічити самого себе або забороняє захищатися від нападу ворогів.
- Починаючи з Т. Гоббса, у західноєвропейській філософській теорії утверджується **розуміння держави як машини**, що мала потім довгу і складну долю.

- Так, структуру держави він уподібнював структурі живого організму: суверена — душі державності, таємних агентів — очам держави і т.д. Громадянський мир порівнювався ним зі здоров'ям, а заколоти, громадянські війни — із хворобою держави, що тягне за собою її розпад і загибель.

- У 1688 р. закінчилася смуга революційних перетворень англійського суспільства з феодального в капіталістичне і наступив період його еволюційних змін.

**Ідеологом соціального
компромісу виступив
Джон Локк
(1632—1704).**

- **Дж.Локк, однак, цілком поділяв ідеї природного права, суспільного договору, народного суверенітету, невідчужуваних свобод особи, збалансованості влади, законності повстання проти тирана і т.д. Він їх розвив, видозмінив, доповнив новими й інтегрував у цілісне філософсько-правове вчення — доктрину ранньобуржуазного лібералізму.**

По Дж. Локку, до виникнення держави люди перебувають у природному стані. При чому не у стані "війни всіх проти всіх". Індивіди, вільно розпоряджаються своєю особистістю і своєю власністю. Панує рівність, "при який усяка влада і всяке право є взаємними, ніхто не має більше іншого".

- Щоб норми (закони) спілкування, що діють у природному стані, дотримувалися, природа наділила кожного можливістю судити тих, хто порушив закон і піддавати їх відповідним покаранням. Однак у природному стані відсутні органи, що могли б неупереджено вирішувати суперечки між людьми, здійснювати належне покарання винних у порушенні природних законів і т.д. Усе це породжує обстановку непевності, дестабілізує звичайне розміряне життя. З метою надійного забезпечення природних прав, рівності і свободи, захисту особистості і власності люди погоджуються утворити політичне співтовариство, заснувати державу.

- **Держава** являє собою, по Дж. Локку, сукупність людей, що об'єдналися в одне ціле під егідою ними ж встановленого загального закону і створивших судову інстанцію, правомочну вирішувати конфлікти між ними і карати злочинців.
- Держава – добровільне утворення, якому люди передають певний, порівняно невеликий обсяг повноважень.

- Право на життя і володіння майном, свободу і рівність людини не відчужує нікому і ні при яких обставинах. Ці невідчужувані цінності — остаточні границі влади і дії держави, переступати які їй заборонено.
- Держава одержує від людей, що її утворили, рівно стільки влади, скільки необхідно і досить для досягнення **головної мети політичного співтовариства**. Полягає ж вона в тому, щоб **усі могли забезпечувати, зберігати і реалізовувати свої громадянські інтереси, життя, здоров'я, свободу, володіння власністю.**

- Виступав за те, щоб **публічно-владні повноваження держави були чітко розмежовані і поділені між різними його органами**. Повноваження приймати закони (законодавча влада) покладається лише на представницький орган всієї нації — парламент. Компетенція запроваджувати закони в життя (виконавча влада) належить монарху, кабінету міністрів. Їхня справа відати також відносинами з іноземними державами.

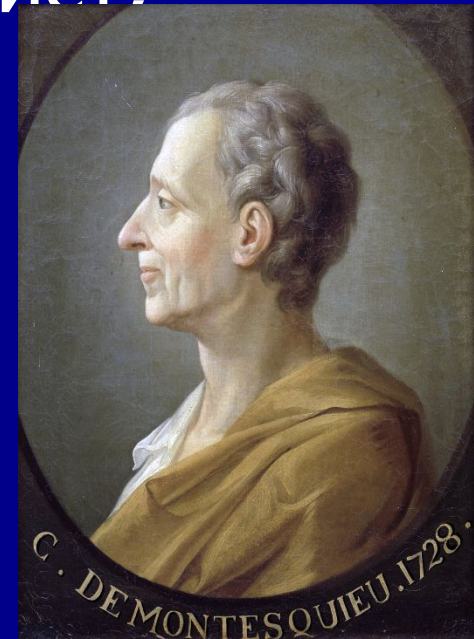
- Питання про **державну форму**, традиційне для європейської філософської думки з часів Аристотеля, теж цікавило Дж. Локка. Особисті його симпатії схилилися скоріше до **обмеженої, конституційної монархії**, реальним прообразом якої була англійська державність, якою вона стала після 1688 р.
- Проголошував тезу про **право народу на повстання**.

3. Філософсько-правова думка Франції

- **Просвітництво** - впливовий загальнокультурний рух епохи переходу від феодалізму до капіталізму. Діячі Просвітництва бажали утвердити на землі "царство розуму", в якому люди будуть досконалими в усіх відношеннях, запанує гармонія інтересів вільного індивіда і справедливого суспільства, гуманізм стане вищою нормою соціального життя. Більшість з них основні свої сподівання на пришествя "царства розуму" пов'язували з ліквідацією реакційних феодально-аристократичних установок і традицій. У Франції видатними діячами просвітництва були Вольтер, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо,
- В XVII—XVIII ст. Просвітництво і створювана нею в суспільстві ідейно-моральна атмосфера значно впливали на суть, способи і напрямок розвитку науки про державу і право.

- Одним з провідних лідерів європейської Просвітництва є **Вольтер (1694—1778)** — великий французький мислитель і літератор.

- **Шарль Луї Монтеск'є (1689—1755)** — один з яскравих представників французького Просвітництва, видатний юрист, філософ, мислитель.

- **Жан-Жак Руссо (1712—1778)** — один з найяскравіших та найоригінальніших мислителів в історії суспільних і філософських вчень.

- Філософсько-правові ідеї якобінців.
- *Жан Поль Марат* та проблема насильства.
- *Максиміліан Робесп'єр* та його доктрина конституційного та революційного уряду.